
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 10 2019/2- Aralık

**Şehir Tarihi Açısından Osmanlı Şehirlerinin
Sosyal ve Fiziki Yapısı**
*Social and Physical Structure of Ottoman Cities in
Terms of City History*

Abdurrahman Okuyan

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve
Sanatları Anabilim Dalı. Bayburt /Türkiye
PhD., Bayburt University Faculty of Divinity, Department of Islamic
History and Arts. Bayburt/Turkey
aokuyan@bayburt.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9174-8302

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 07 Aralık / December 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Abdurrahman Okuyan, “Şehir Tarihi Açısından Osmanlı
Şehirlerinin Sosyal ve Fiziki yapısı”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi*, 10 (Güz) 2019) : 7-32

Öz:

Şehirler, insanların oluşturup inşa ettikleri, ibadethanelerden, eğitim, kültür ve sağlık yapılarından, ticarethanelerden, mahallelerden, konutlardan ve bu mekânların ihtiyaç duyduğu ulaşım ve altyapı gibi tesislerden meydana gelir. İnsanın yaşadığı şehir, mahalle, konut veya çevrelerinde cereyan eden her türlü hareket, insanın bu mekânlarla olan ilişkisini belirlemekte ve inançlarıyla birlikte hayat tarzını şekillendirmektedir. Aynı zamanda kendisinden sonra gelecek olan nesillerinin de hayat tarzlarından inançlarına kadar her türlü sosyal hayatlarını kaçınılmaz olarak etkileyecektir. Müslümanların yaşadıkları şehirlerin kendine has kuralları mevcuttur. Bu kurallar insanların inançlarından, geleneklerinden, kültürlerinden ve hayat felsefelerinden etkilenmiştir. Osmanlı kentlerinin bu kurgunun neresinde yer aldığı, batılı anlamda şehir tanımına ve tarifine uyup uymadığı daima tartışıla gelen bir husus olmuştur. Bu konuyu bir nebze aydınlatmak, Osmanlı şehir dokusunun hangi özelliklere sahip olduğunu ortaya koymak, bu medeniyetlerin farklı bir cihetten değerlendirilmesine ve bazı problemlerin çözülmesine katkıda bulunacağı bir gerçekliktir. Osmanlı şehirlerinin sosyal ve fiziki yapısı bu tür bir araştırmanın ilk ve en mühim basamaklarından birini teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler: İslam Tarihi, Osmanlılar, Şehir Tarihi, Osmanlı Şehirleri, Sosyal Kurumlar, Fiziki Yapılar

Abstract:

Cities consist of places of worship, education, culture and health structures, commercial buildings, neighborhoods, residences and facilities such as transportation and infrastructure that people create and build. All kinds of movements taking place in the city, neighborhood, residence or environment where people live, determine the relationship of people with these places and shape their lifestyle with their beliefs. At the same time, it will inevitably affect all kinds of social lives, from the lifestyles to the beliefs of the next generations. The cities where Muslims live have their own rules. These rules are influenced by people's beliefs, traditions, cultures and philosophies of life. It has always been debated where the Ottoman cities are located in this fiction and whether they conform to the definition and definition of the city in the western sense. To clarify this issue to a certain extent, to reveal the characteristics of the Ottoman urban fabric to reveal the features of these civilizations from a different aspect of the evaluation and contribute to the solution of some problems is a reality. The social and physical structure of the Ottoman cities constitutes one of the first and most important steps of this kind of research.

Keywords: Islamic History, Ottomans, City History, Ottoman Cities, Social Institutions, Physical Structures

Giriş**A) Konunun Tanımı ve Önemi**

İnsan yaşamı için şehirler hayatın her alanını ilgilendiren değerlerden oluşmaktadır. Şehirlerde dini bağlamda ibadethaneler, ilmi manada mektepler ve medreseler, sosyal hayat bağlamında mahalle ve meskenler, ticari bağlamda alışveriş merkezleri, idari bağlamda devlet daireleri ve hizmet bağlamında da belediyeye ait çeşitli tesisler ön plana çıkmaktadır. Kâinatın en değerli varlığı insanın toplu olarak yaşadığı şehirler onun ihtiyaçlarının giderilmesi gayesiyle çeşitli hizmet alanlarına sahiptir. Bu alanlar ihtiyaçların önceliğine göre belirlenip geliştirilmekte ve şekillenmektedir.

İslam şehirlerinin şekillenmesinde insanların temel ihtiyaçlarının, hayata bakışlarının ve inançlarının önemli bir tesirinin olduğu aşikârdır. Batı değerleriyle İslam beldelerinde yaşayan müslüman halkın değerleri aynı değildir. Günümüze en yakın dönemlerden biri olan Osmanlı şehirlerinin batıların bakış açısıyla nasıl bir şehir planlaması uyguladıkları tarihsel süreçte tartışılmaktadır.

Konuya katkı sunmak maksadıyla Osmanlı şehir dokusunu çeşitli yönleriyle ele alıp sahip olduğu özellikleri ortaya çıkarmak büyük önem arz etmektedir ve araştırmacılara kayda değer bir katkı sunacaktır. Bu bağlamda bu türden araştırmalar Osmanlı şehirlerinin sosyal ve fiziki yapılarının ele alınması açısından ilk basamaklardan birini oluşturacaktır.

B) Kapsam ve Sınırlılıklar

Ele alınan konu 14. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadarki zaman dilimini içermektedir. Kısaca Osmanlı İmparatorluğu dönemini kapsamaktadır. Osmanlı şehirlerinin kurulma aşamasında veya kurulduktan sonra geliştirme veya onarma faaliyetleri gerçekleştirilirken ortaya konan usul ve esaslar araştırmamızın konusunu ihtiva etmektedir. Ayrıca devleti idare eden yetkililerin şehircilik yaklaşımları da ele alınmaya çalışılmıştır.

C) Amaç ve Sorular

Bu çalışmanın ana amacı, Osmanlı döneminde şehirlerin genel tarihleri hakkında malumat vermekten ziyade daha çok fiziki dokuyu yorumlama, şehir tasarımı, kentlerin inşası ve geliştirilmesinde ana kıstaslarla ilgili tarihi bilgiler vermektir.

Şu sorulara verilecek cevaplar sözünü ettiğimiz hedeflere ulaşılması ve tutarlı sonuçlar elde edilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır:

- 1- Selçukluların Anadolu topraklarında inşa ettikleri veya geliştirdikleri mevcut şehirlerde nasıl bir gelişim veya değişim meydana geldi?
- 2- Osmanlı şehirlerinde fiziksel açıdan hangi değişiklikler oldu?
- 3- Türklerin Anadoluya gelişinden itibaren özellikle Anadolu Selçuklularından kalan hangi unsurlar şehirlerde kullanılmaya devam etti?
- 4- Osmanlı şehir yapısında öne çıkan unsurlar nelerdir?
- 5- Anadolu Selçuklu ve Osmanlı şehirleşmesi arasındaki benzer ve farklı özellikler nelerdir?

D) Yöntem

Öncelikle konumuzu tespit edip hemen ardından üzerinde durmayı planladığımız anahtar kelimeleri belirleyip onların kaynaklarda taramasını yapmaya çalıştık. Araştırma konusu ile ilgili gördüğümüz kitap, makale, lisansüstü tezler, sempozyum ve benzeri çalışmalarını tespit edip ivedilikle inceleme aşamasına geçtik.

Araştırmanın ana bölümünü Osmanlı kentsel yapısı ve dönüşümü oluşturmaktadır. Elde ettiğimiz güncel veriler ışığında ulaştığımız bulgulardan yaptığımız çıkarımlarla kentsel gelişimin bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık.

1. Osmanlı Şehri

Osmanlı dönemi şehir yapılanmaları hakkında bilgi elde edebileceğimiz önemli kaynaklardan biri olan tapu tahrir defterlerinde *kasaba* ve *şehir* kavramlarının tanımlamaları yapılırken “Cum’a kılınur ve bazarı durur” yer şeklinde bir ifade kullanılmaktadır. Buna göre Osmanlı şehri tanımlanırken “Bazar durur, cuma kılınur” yerlerdir ifadeleri kullanılmaktadır. Şehir, yönetim kademesinde kadı ve subaşı ile birlikte, sanat, ticaret ve zanaat ehli ile bir işe sahip olabilen çeşitli gurupların bir arada yaşadığı bir birim olarak tanımlanabilir. Bu özelliklerden yola çıkarak Osmanlı şehri bağlamında genel bir çerçeve oluşturmak gerekirse; şehirde bir sancakbeyi veya bir kadı bulunmalıdır. Toplu yaşanan yer olması hasebiyle pazar faaliyetlerinin varlığına işaret eden vergiler hakkında da bir takım mevzuat bulunmalıdır.¹

Bununla birlikte Osmanlı şehrinin temellerini etkilemede üç büyük medeniyetin katkısı göz ardı edilemez. Osmanlıların *şehir* konusundaki iki ilham kaynağı Selçukluların ve Bizanslıların şehir kültürüdür. Bunun yanında Osmanlıların Bağdat, Halep, Kahire ve Şam’ı ele geçirmeleri Arap-İslam şehirciliğiyle tanışmalarının kapısını aralamıştır. Ülkenin güneyinde yer alan bu şehirler, Osmanlı şehir hayatı ve kültürü için üçüncü büyük etkeni oluşturur. Bu sentez içerisinde Türk kültürü çok daha ağır basmaktadır. Osmanlı şehri aslında Selçuklu dönemi kent kültürünün bir devamı niteliğindedir. Devletin kuruluşundan İstanbul’un fethine kadar geçen zaman, Osmanlı kültürünün yerleşme sürecidir ve bu dönemde kurumlar, yönetim stratejileri yoğunlukla Selçuklu izlerini taşır. Bundan sonraki yaklaşık elli yıllık zaman dilimi Selçukluya çok benzemeyen, Osmanlı’nın kendine özgü yaşam biçimi ve kültürünün şekillendiği süreç olacaktır.²

Osmanlı şehrinin bir diğer kendine özgü özelliği ise başka kültürlerden direkt olarak etkilenmeksizin *kendiliğinden*, daha doğrusu bir doğallık içinde gelişmesidir. Şehrin yekpare bir yapı olması yerine mescit, cami, mektep, tekke, kitaplık ve hamam gibi yapılar etrafında kurulmuş olması, kendi kendini yöneten idari birimler, mahalleler olarak teşkilatlanması bu doğal gelişimi ifade eder.³ Bu noktada Osmanlı şehrinin kale, ulu cami ve çarşı etrafında kümelenip geliştiği ve şekillendiği görülür.

¹ Nagehan Üstündağ, “Osmanlı’da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar Vidin ve Rusçuk Örneği (18.Yüzyıl)”, *Türkiyat Araştırmaları* (Ankara 2005), 2/154.

² Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2* (İstanbul 1995), 27-28.

³ Mustafa Armağan, “Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım”, *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/542.

Osmanlı şehrinde ticari hayat da oldukça canlıdır ve kentsel gelişimin göstergesi olarak ulaşımın kolaylığı, hanların, bedestenlerin, kapalı çarşının bulunması, pazar faaliyetlerinin gelişmiş olması gibi ekonomik ölçütler açısından bakıldığında Osmanlı şehirlerinin hareketli ve bereketli bir tablo sergilediği görülür.⁴

Osmanlı şehir yapısında Selçuklu şehir algısının etkilerinin fazlalığı dikkati çeker. Klasik Selçuklu şehirlerinin en meşhurları olarak Konya, Kayseri ve Sivas'tan söz edebiliriz. Osmanlı Devletinin kuruluşuyla ve batıya doğru genişlemesiyle birlikte şehirler, ahilerin de katkısıyla, Selçuklu örneklerine uygun bir şekilde Türk şehri haline getirilmiş ve Bursa, Edirne ve İstanbul gibi klasik Osmanlı şehirleri teşekkül ettirilmiştir.

Osmanlı şehirleri mümbit araziler olarak daha çok tarımla değerlendirilen ovalar değil de tarım için uygun olmayan yamaçlara kurulmuştur. Yollar genellikle yağmur suyunun kolayca akması için eğimli yapılmıştır. Şehirlerde abidevi binalar yerine uygun alanlarda abidevi ağaçlar bulunmaktaydı. Konutlar da genellikle iki veya üç katla sınırlıydı. Bu tercih deprem kuşağında yer alan Anadolu şehirlerinde yıkımların etkisini azaltmaktaydı.

Bir yerleşim biriminin şehir statüsünde değerlendirilebilmesi için nüfusun büyük bir kısmının meşguliyetlerinin tarım dışı işlerde olması ve geçimlerini bu yoldan temin ettiklerine dair bilgiler bulunmalıdır. Bu özellikleri ihtiva eden yerleşim birimleri, Osmanlı şehir tarihi incelemelerinde *şehir* olarak vasıflandırılmaktadır. Bir yerin kent olabilmesi için belli bir sayının üzerinde insan barındıran bir yerleşim yeri olması gerekir.⁵

Oldukça geniş bir coğrafi alanda hayli uzun bir dönem egemenliğini sürdüren Osmanlı İmparatorluğunda şehirleri yedi alt grupta incelemek mümkündür.

1. Yeni kurulan Osmanlı şehirleri:

Osmanlıların ilk kez kurdukları bu şehirleri; Cısr-i Ergene (Uzunköprü), Çardak, Gebze, İslahiye, Ma'mûretü'l-Aziz (Elazığ), Muşkara (Nevşehir), Yenişehir ve Yozgat olarak sıralayabiliriz.

2- Önceleri menzilen geliştirilip Osmanlı şehrine dönüşen yerleşimler:

Menzil, "durulacak yer, konak yeri" manasına gelir. Osmanlı döneminde bir merkezin menzil olarak belirlenebilmesi için o yerde bazı özelliklerin oluşması gerekirdi. Menzil seçiminde dikkate alınan unsurlar olarak iskele, köprü başı ve dağ geçidinde bulunma, anayol güzergahı üzerinde yer alma ve bölgenin pazar yeri olma gibi özellikler en başta gelen tercihlerdir.

Bu gruba giren şehirler, sultan, sadrazam ve vezirler tarafından, yani saray çevresi tarafından imar edilmiştir. İmar faaliyeti de külliye adı verilen

⁴ Üstündağ, "Osmanlı'da Şehir", 156.

⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırmasının Veri Toplama Teknikleri* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971), 50.

daha çok bugün ilkokul olan sıbyan mektebi ve medrese gibi eğitim kurumları, cami gibi ibadethaneler, kervansaray ve arasta (çarşı) gibi ticarethaneler, imaret, tabhane (misafirhane), hamam, çeşme ve köprü gibi birkaç yapıdan oluşan yapı topluluklarıyla sağlanmakta idi. Bu başlık altında değerlendirilebilecek yerleşimler şunlardır: Babaeski, Belen, Büyükçekmece, Gebze, Havsa, Ilgın, Karapınar, Lüleburgaz, Payas, Silivri ve Ulukışla.

3. Antik kentlerin çevresinde kurulan Osmanlı şehirleri:

Antik kentlerin çevrelerinde kurulan şehirlerde Osmanlılar sanılanın aksine çevre kültürlerin eserlerini yok etmemiş, daha çok yıkık ve harap yapıların malzemesi taşınarak yeni inşaatlarda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda inşa ettirilen cami ve mescit gibi ibadethaneler, hamam, çeşme ve han gibi diğer yapılar beraberinde yeni nüfusu yerleşime çekmiş ve bu tip bölgeler kısa süre içerisinde bir Osmanlı şehri konumuna dönüşmüştür. Balat, Behramkale, Bergama ve Tuzla antik kentlerin yakınlarında veya çevrelerinde kurulan bazı Osmanlı yerleşimleri olarak zikredilebilir.

4. Bizans şehri veya kalesiyken Osmanlı şehri olan yerleşimler:

Önceleri Bizans İmparatorluğuna ait şehirler iken Osmanlı döneminde bu devlete bağlı yerleşim merkezleri olarak Alşehir, Bilecik, Bursa, Edirne, İstanbul, İzmit, İzniç ve Trabzon şehirlerini dile getirebiliriz.

5. Anadolu Selçuklularının iskân dokusu temelinde geliştirilen Osmanlı şehirleri:

Amasya, Antalya, Erzurum, Kayseri, Konya, Sivas ve Tokat gibi bazı Anadolu şehirlerini bu gurupta değerlendirebiliriz. Kuruluşları oldukça eskiye dayanmakla beraber Osmanlılardan önce şehre hâkim dokunun Selçuklu dokusu olması hasebiyle bahsi geçen bu şehirler aynı sınıfa değerlendirilebilirler. Bu şehirlerden günümüze ulaşan eserler, Anadolu Selçuklu dönemi ile Osmanlı kent dokusunun birlikte iç içe ve uyum içinde olduğunu rahatlıkla ortaya koymaktadır denebilir.

6. Beylikler dönemi iskân dokusu üzerine şekillenen Osmanlı şehirleri:

Beylikler döneminin iskân dokusu üzerine şekillenen Osmanlı şehirleri olarak Ankara, Kastamonu, Manisa ve Safranbolu belirgin örnekler olarak dikkat çekmektedir. Osmanlılar bu tip şehirlerde vakıf sistemlerini kurarak, buraların imar açısından zenginleşmelerine ve gelişerek şehir kültürüne katkıda bulunmalarını sağlamıştır.

7. Anadolu dışında kalan diğer kültürlerin üzerine şekillenen Osmanlı şehirleri:

Halep, Kahire ve Şam bu guruba iyi birer örnek oluşturur. Her üç şehirde de Osmanlı döneminde çeşitli vesilelerle hayır sahipleri veya devlet ricali tarafından külliye ya da tek yapılarla inşa faaliyetinde bulunulsa da bu şehirlerde Osmanlı öncesi kültürler daha baskın durumdadır denebilir. Özel-

likle Şam'daki Kanuni Sultan Süleyman Külliyesi Osmanlının kentteki en büyük mimari izi olarak kabul edilmelidir.⁶

Bir Osmanlı şehrinin nasıl ortaya çıktığı ve bu şehri oluşturan unsurların neler olduğu merak konusudur. Bu soruya her dönemde geçerli olabilecek bir cevap vermek gerçekten çok zor görünmektedir. Pek çok dönemde ve pek çok bölgede farklı olarak değerlendirilebilecek saikler ve bu çerçevede oldukça farklı nitelikler ön plana çıkmış olabilir. Bu gerçekten hareketle şehirlerin tamamı için geçerli olabilecek tanımlamalar yapmak oldukça zor görünmektedir.⁷ Bunun yerine incelenecek dönemin ve bölgenin genel eğilimlerinin, şartlarının, beşerî ve coğrafi topografyasının ve hatta yaşanmış siyasi olaylarının göz önünde bulundurulması yoluyla, bölgeye has tanımlamaların ve çözümlerinin yapılması çok daha uygun görünmektedir.⁸

Örneğin 16. ve 17. yüzyıllar açısından konuya bakıldığında, bir şehir için nüfusun en önde gelen kriter ve kavramlardan biri olduğu kolaylıkla anlaşılabilir.⁹ Şehir tarihi açısından incelenmesi planlanan bir şehrin nüfusunun yanı sıra ekonomisinin, idari işlevinin de değerlendirilmesi önemli bir özellik olarak kabul edilebilir.

Bu bağlamda konuyu sosyal ve fiziki unsurlar olarak ayırmak daha sağlıklı ve isabetli olacaktır.

1- Sosyal Unsurlar

A- Vakıf

Her medeniyetin kendisini var eden ve onu ayakta tutan birtakım itici güçlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu dinamikler o medeniyetin gelişmesinde, güçlenmesinde ve ilerlemesinde oldukça etkin rol oynarlar. İslamiyet'in doğuşundan itibaren, gelişmesine ve yayılmasıyla birlikte günümüzü de içine alan bir İslâm medeniyeti doğmuştur. İslâm medeniyetini oluşturan ve onun şekillenmesine katkı sunan birtakım tarihî, dinî, kültürel ya da sosyal müesseseden söz edilebilir. Bu kurumların başta gelenlerinden birisi de kuşkusuz vakıflardır. Vakıfların yaygınlığı, işlevselliği ve İslâm medeniyetine katkılarına bakıldığında İslâm medeniyetinin bir vakıf medeniyeti olarak tanımlanmasına imkân vermektedir.¹⁰

⁶ Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2001), 387-396.

⁷ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, çev. Neyyir Berktaş, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 12.

⁸ Üstündağ, "Osmanlı'da Şehir", 154.

⁹ Faroqhi, Anadolu coğrafyasında, vergi veren nüfusu 400-1000 arasında olan yerleri küçük kentler, 1000-3000 arasındakileri orta büyüklükte kentler, 3000'den fazla olanları da büyük kentler olarak nitelendirmiştir. Çalışmasını orta büyüklükteki kentler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, 12-13.

¹⁰ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/475-479; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/479-486; Yediyıldız, "İslam'da Vakıf", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 14/19-72.

Osmanlı şehirciliğinde vakıf şehrin vazgeçilmez unsuru olarak karşımıza çıkar. Bu vakıflar şehre çift yönlü bir katkı sunar. Öncelikle vakıf, şehirde yaşayan insan için sosyal bir hayat merkezi demektir. İçerisinde cami, mes-cit, şadırvan gibi ibadethane unsurları, aşevi, imarethane ve hastane gibi sosyal ve sağlık kuruluşları ile çok sayıda benzer yapı barındırmasından ötürü vakıf kurumu, şehirdeki insanların günlük hayatlarının vazgeçilmez unsuru olurlar. Pek çok unsuru bir arada barındırması açısından vakıflar, şehrin hem gelişmesine hem de genişlemesine ciddi katkılar sunar.

Osmanlı şehirlerinde yaşayan insanların pek çok beklenti ve ihtiyacına cevap verecek tarzda inşa edilen bu bütünleşik mekânlar, Osmanlı şehir planlamasında bir hâkim unsur olarak karşımıza çıkarlar. Bu kurumların şehre iktisadi katkıları da sosyal işlemleriyle birlikte değerlendirildiğinde vakıfların şehir hayatı için çok önemli kurumlar olmasını sağlar.¹¹

Vakıf mülkiyetinde yer alan bazı taşınmazlar Anadolu'da pek çok ticarî merkezinin inşasında ve gelişmesinde ciddi katkılar sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren kasaba ve köyler şehre dönüştürülmüş ve mevcut şehirler geliştirilmiştir. Bu süreçte yeni bir şehir kurmaya karar verildiğinde önce orada vakıflar inşa edilir, ardından vakfın ihtiyaç duyduğu diğer sosyal, dinî ve ekonomik hizmet binalarının yapılması tercih edilirdi. Bu usul önemli bir şehir kurma geleneği olarak dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte Osmanlı'da kuruluş temelini vakıfların oluşturduğu şehir veya kasabalar da vardır. Vakıf kurumu olarak inşa edilen bu binalar ya da külliyeler, görevli kadroları ve ailelerinin yaşadığı yerleşim merkezleri olarak zamanla küçük bir yerleşim merkezine dönüşmekte ve böylece şehrin fiziki yapısı şekilleniyordu. Böylece Osmanlı şehirlerinin altyapı finansman kaynakları da vakıflar yoluyla temin edilmekteydi.¹²

B- Seçkinler/İdareciler

Şehrin önde gelenleri ve idarecileri şehrin gelişmesinde önemli katkı sağlar. Kendi şahsi çıkarları için inşa ettirdikleri ekonomik yatırımları, imar faaliyetleri veya sanatsal amaçlar için yaptırarak eserler gelişmesine ve mamur hale gelmesine zemin hazırlar. Bu bağlamda Osmanlı şehirlerinde yaşayan etkin camialar, onların tercihleri, hayata bakışları, sahip oldukları ticari ve siyasi güçleriyle şehir yaşamının kuruluş, gelişim ve değişim süreçlerinde önemli ve etkin roller üstlendiklerini görüyoruz.¹³

Nihayetinde canlı bir organizma olarak nitelendirebileceğimiz şehirler, sokaklarında yaşayan insanların tercihlerinden, hayat tarzlarından ve idare edenlerinden bağımsız bir şekilde biçim değiştirmeleri mümkün değildir.

¹¹ Tahsin Hazırbulan, "Osmanlı Şehir Kavramı", *Genç Doku* (Aralık 2012), 43/26-27.

¹² İlhan Şahin, "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/447-448.

¹³ Üstündağ, "Osmanlı'da Şehir", 159.

Bu bağlamda siyasi ve ekonomik güce sahip olan şehrin seçkinlerinin, idarecilerinin ve sakinlerinin faaliyetleri ciddi bir önem taşımaktadır.

Örneğin 18. yüzyılda, Osmanlı devletinin taşra bölgelerinin hâkimi olan ayanlar, genel olarak kendi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmak, mal-mülklerini geliştirmek ve güçlerine güç katıp artırmak gibi farklı nedenlerle ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle Balkanlarda etkin olan ayanlardan Rusçuk'ta Tirsinikli İsmail ve Vidin'de Pazvantoğlu Osman gibi hâkim güçlerin Avrupa ile girişilen ticari ilişkileri hem bölgelerde ticari gelişmelere neden olmuş, hem de Avrupa kültürünün ve ürünlerinin bu bölgeye girişlerini kolaylaştırmıştır. Böylece bölgede yaşayan insanlar için kültürel anlamda farklı bir dünya ile bağ kurma imkânı doğmuştur. Dahası tüketim kültürünün ve alışkanlıklarının farklılaşmasıyla birlikte hayat standartlarının da ivme kazanıp yükseldiği dile getirilebilir. Ekonomik faaliyetlerin bu derecede gelişmesiyle birlikte zevklerin de farklılaşması, mimari yapılarda birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak 18. yüzyıl Osmanlı dönemindeki taşra yapısı ele alındığında, şehirlerin gelişiminde ayanların oldukça fazla katkılarının olduğu söylenebilir.¹⁴

C- Lonca

Osmanlı döneminde şehir halkı büyük oranda ticaretle uğraşan, endüstri veya endüstri sayılabilecek işlerle meşgul olan, geçimlerini ve kazançlarını bu tür işlerden sağlayan kimselerden oluşuyordu. Esnaf olarak isimlendirilebileceğimiz bu sınıf, pazarlarda gerçekleştirdikleri ticari faaliyetleri neticesinde ödedikleri vergilerden dolayı ciddi katkılarda bulunuyorlardı. Kurdukları *lonca* teşkilatları sayesinde de siyasi olarak ülkede söz sahibi olmuşlardı. Özellikle ürün standardının tespiti ve tüketiciyi koruma düşüncesi ile kentlerde kurulmuş olan esnaf teşkilatları, ekonomik hayatın canlanmasına ve toplum düzeninin sağlanmasına önemli ölçüde katkı sunmuştur.¹⁵

Lonca sistemi ilk dönem Osmanlı çarşılarının iç işleyişinde önemli sayılabilecek nitelikte etkin bir güç olarak karşımıza çıkar. Bu sistemin özellikle esnaf üzerindeki ekonomik hayattaki etkisi sayesinde satış ve üretimle ilgili bazı ahlaki kuralların oluşmasına katkı sağlamıştır. Bu sistem sayesinde aynı iş kolları arasında diğerini ezip üzerine çıkmaya izin yoktur. Osmanlı çarşılarında aynı ürünleri pazarlayan esnafın yan yana yer alması, çarşıda adeta otokontrol etkisi oluşturmuş ve çarşı içerisinde bir düzen sağlamıştır.¹⁶ Dolayısıyla bir kentte herhangi bir iş koluna ait dükkânın açılıp açılmayacağı, esnafın örgütlenmesinin neticesi olarak çarşının büyümesi, gelişmesi ve yayılma şekli büyük ölçüde loncaların aldığı kararlara bağlıydı.

¹⁴ Üstündağ, "Osmanlı'da Şehir", 166.

¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 93.

¹⁶ Tekin Kılınç, *Osmanlı'dan Torunlarına Yol Rehberi* (İstanbul: Akis Kitap, 2013), 48.

2-Fiziki Unsurlar:

A- Cami:

Osmanlı dönemi şehirlerinin merkez noktasını oluşturan en temel unsur olan camiler, günümüzde de müslümanların ibadet merkezleri olarak kabul edilmektedir. Öyle ki şehir merkezi mahallelerden oluşurken, mahallelerin merkezlerinde de camiler odak noktası yapılmış ve şehir bu mabetlerin etrafında şekillenip geliştirilmiştir. Burada hâkim unsurun Ortadoğu şehirleşme geleneği olduğu söylenebilir.¹⁷

Aslında müslüman toplumun yaşadığı şehirde dini ihtiyaçlarını giderebilmeleri gerekmektedir. İslam şehrinin kendilerine sağlamış olduğu fırsatlardan ve yaşam tarzlarından faydalanabilmelerini mümkün kılma adına kentin İslami karakterlere büründürülmeye çalışılması gerektiğini söylemek yerinde olacaktır.¹⁸

Temel prensip, şehrin inanç merkezleri etrafında yapılandırılması ve dini zorunluluklarla uyumlu hale getirilmesi yönündeki klasik Ortadoğu geleneğidir. Bu bağlamda cami kurumu, sadece ibadet maksadıyla halkın toplandığı bir mekân değil, adeta toplumda yer alan pek çok sosyal sınıf mensubunun buluşma noktası olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde şehir “cuma kılınır ve pazar durur yer” şeklinde tanımlanır.¹⁹ Bu bilgiden hareketle şehirlerin çekirdeğini cuma camisiyle haftanın belirli günlerinde kurulan pazarların oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada Osmanlı şehirleri ulu camilerin, kalelerin ve çarşıların çevrelerinde kümelendiği söylenebilir. Bu yapılarıyla camiler şehrin yapısında diğer unsurlara nazaran daha çok ön plana çıkmaktadır.²⁰ Bu özellikleri bünyesinde barındıran camiler Osmanlı arşiv belgelerindeki kayıtlarda “câmi-i kebîr, câmi-i şerif veya kadîm cami” gibi isimlerle yer almaktadır.

Camiler buldukları yer itibarı ile tek başlarına yapılar halinde değil, özellikle külliye, imaret ya da manzume olarak adlandırılan çeşitli vakıf kurumlarından teşekkül eden bir yapı topluluğunun odak noktasını ihtiva eder. Böylece camilerin çevresinde onlara ek olarak inşa edilmiş arasta/çarşı, hamam, darüşşifa, türbe, hazîre, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, muvakkithane, kervansaray, tabhane, sebil ve aşhane-imaret gibi vakıf yapılar da bulunur.²¹

Erken dönem Osmanlı şehirleri olarak Ankara, Amasya, Bilecik, Bursa, Edirne, İznik ve Yenişehir gibi merkezlerde, dönemin tipik mimari yapısı olan zaviyeli camiler inşa edilmiştir. Bu camilerin “ters T planlı camiler”

¹⁷ Ensar Çetin, “Türkiye’de Gündelik Hayatın Tanziminde Din ve Sekülerizm”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* (2014), 3/2: 273.

¹⁸ Halil İnalçık, “İstanbul”, *The Encyclopedia of Islam* (Leiden 1978), 226.

¹⁹ Şahin, “Şehir”, 446.

²⁰ Üstündağ, “Osmanlı’da Şehir”, 155.

²¹ Ahmet Önkal & Nebi Bozkurt, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/52-53.

olarak isimlendirilmeleri plan özelliklerinden ötürüydü. Bu tür yapılar çok işlevli yapılar olarak bilinmektedir. İbadet merkezi olmalarıyla birlikte aynı zamanda bu yapılar birer toplanma merkezi olarak kabul edilmekteydi. Bu yapıların şehrin dışında yapılmasının ana nedeninin konargöçerlerin bu yapıların etrafında birer mahalle oluşturarak buraları yerleşim merkezi yapmalarını sağlamak olarak özetlenebilir.

Erken Osmanlı şehirlerinin birden fazla odağı olan dokulardan oluşması önemli bir unsur olarak kabul edilebilir. Bursa şehri bunun en güzel örneklerinden biridir. Şehrin surlarla çevrili olan ve Bizans'tan devralınan bölüme merkez odağı oluştururken, etrafında zaviyeli camilerle şekillenmiş olan I. Murat Külliyesi, II. Murat Külliyesi, Orhan Gazi Külliyesi, Timurtaş Külliyesi, Yeşil Külliye ve Yıldırım Külliyesi gibi külliyelerin çevresinde oluşan yerleşimler de diğer odakları şekillendirmektedir. İlk dönemlerde tarım alanları ve mezarlıklar bu odakların arasındaki geniş boşlukları oluşturuyordu. Devletin merkezleştiği Fatih döneminin ardından zaviyeli camiler artık eski ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir.²²

B- Çarşı

Sanayi öncesi toplumlarda şehirleşmeyi en iyi ifade eden yerleşim unsuru alışveriş merkezleridir. Bu merkezler açık alışveriş merkezleri ve kapalı alışveriş merkezleri olarak iki ana başlıkta ele alınır. Haftanın belli bir gününde kurulan pazarlar veya sürekli açık olan Pazar yerleri açık alışveriş yerleri olarak kabul edilir. Bedesten, çarşı ve han gibi alışveriş merkezleri ise kapalı alışveriş birimleri olarak değerlendirilebilir. Bu tür yapılarla şehirlerin meydanları Osmanlı kent yapısının fiziki konumunu direkt olarak etkilerler.

Osmanlı'da şehrin gün boyunca en hareketli alışveriş merkezleri olarak çarşılar kabul edilir. Çarşı, uzunca bir ana cadde ile bu caddeye açılan ara sokaklardan teşekkül eder. Müşterilerin rahatı ve işyeri sahiplerinin mekanlarının korunması açısından ve elbette imkanlar ölçüsünde bu alışveriş merkezlerinin üstlerinin kapalı olmasına özen gösterilirdi. Şehrin sakinlerinin ürettiği ürünlerin vatandaşla buluşabilmesi için her malın veya hizmet alanının erbabı bu merkezlerde yerlerini alırdı. Yan sokaklarda çanakçılar, demirciler ve iplikçiler gibi her iş koluna mensup tüccarın üye olduğu esnaf örgütleri de yerlerini alıyordu.²³

Osmanlı şehirleri büyük bir ekonomik ve toplumsal birliğin merkezi durumunda idi. Gerçekten de Osmanlı şehirlerinin hayat damarları başka yerlerde olmadığı kadar çarşılarda atıyordu. Çarşı, şehir halkının gündelik hayattaki pek çok yönüyle iç içe geçtiği ve adeta kaynaştığı mekân olarak

²² Kent Sosyolojisi, "Selçuklu ve Osmanlı Kentleri". <http://sosyoloji.com/selcuklu-ve-osmanli-kentleri/1546.html> (Erişim 05 Ekim 2019).

²³ Halime Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1995), 114-115.

tasvir edilmektedir.²⁴ Zaman zaman dinî ve kültürel faaliyetler bir şehir için belirsizlikler içerse de şehir halkının tamamı için çarşı merkezleri özel bir yer olarak kabul edilirler. Günümüzün modern tabiriyle çarşı merkezleri birer *kamusal alan* olarak bilinirler.

Çarşıların şehrin kalbi mesabesinde olduğunu ve bu alanların tesadüfen seçilmediğini bilmek durumundayız. Çarşıların konumlanmasında kale veya şehir surlarının, ana arterlerin ve önemli kültürel merkezlerin belirleyici unsur olduğunu kabul etmek gerekir.²⁵

Osmanlı şehirleri genel olarak bu merkez-çarşıların etrafında gelişir ve şehirdeki ulaşım ağları da bu merkezlerde kesişir. II. Mahmud döneminde İstanbul'u ziyaretinde İngiliz yazar Miss Pardoe'nun (1806-1862) şehirle ilgili izlenimlerini içeren şu ifadeleri oldukça dikkat çekicidir: "Kesinlikle söylenebilir ki, çarşının en gösterişli sokağı, işlemeli elbiselere ayrılmıştır. Burada, en ince iğne işi altın ve gümüş ipliklerle renklendirilmiş muslinler, yılların emeğiyle meydana getirilmiş kaşmirden tütün çantaları üzerine altınla işlenmiş yazılar bulunan İran işi eşarplar görülebilir..."²⁶

Osmanlı çarşılarındaki dükkânlarda pek çok şey her şey iç içedir: Ürünlerin üretimi, depolanması, teşhiri ve satışı aynı mekânda yapılmaktadır. Bu dükkânlarda vitrin olmamasının yanı sıra satıştaki ürünlerin teşhiri de oldukça basit ve sade bir biçimde yapılmaktaydı. Ancak bu sade duruş, Osmanlı çarşılarının hareketli yapısıyla hayatın her kademesindeki insanlarla adeta Osmanlı çarşılarının içerisinden şehrin geçtiği sonucunu çıkarmamıza yardım eder.²⁷

Osmanlı dönemi Anadolu şehirlerinde 158 adet pazar ve çarşının var oluşu ve buralarda yoğun şekilde yapılan alışverişler şehir yaşamının en önemli dinamiklerinden birini oluşturduğu sonucunu çıkarmamızı sağlar.²⁸ Çarşı ve pazar yerlerinin şehirlerin odak noktalarında oluşturulması veya zamanla merkezlerin çarşıların bulunduğu alanlara kayması çarşı konumları açısından dikkat çekicidir. Bu durum oldukça doğaldır. Çünkü Osmanlı şehirlerinin inşa sürecinde cami ve pazar yerleri iki önemli unsur olarak kabul edilmektedir.²⁹ Daha önce de değindiğimiz alışveriş merkezleri iki ana başlıkla ele alınabilir:

²⁴ Bir yabancı gözüyle Osmanlı şehirlerinin genel özellikleri açısından daha geniş bilgi için bkz. Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygurluğu ve Mimarisi* çev. Aslı Ataöv, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999).

²⁵ Sait Şahinalp & Veysi Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademenleme Yönünden Mekânsal Analizi", *Milli Folklor* (İstanbul 2012), 93/155.

²⁶ Mutlu Özgen, "Osmanlı Çarşıları", *Popüler Tarih Dergisi* (İstanbul 2007), 78/54-57.

²⁷ Özgen, "Hayatın Aktığı Yer: Osmanlı Çarşıları", *Santigrat Dergisi* (İstanbul: Airfel Isıtma ve Soğutma Sis. San. Tic. Aş. Yayını, Ocak, Şubat, Mart 2009), 6/23.

²⁸ Faroqi, *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, 380.

²⁹ İnalçık, "İstanbul", 227.

a) Açık Alışveriş Merkezleri

1- Hafta Pazarları

Haftanın belli günlerinde ve aynı alanda kurulan pazarlardır.

2- Sürekli Pazarlar

Diğer pazarlara göre oldukça hacimli pazarlardır. Bu pazarların en önemli özelliği hacimlerinin büyüklüğüne rağmen sürekli tüketilen bazı ürünler için yılın her günü açık olmalarıdır.

b) Kapalı Alışveriş Merkezleri

1- Bedesten

Osmanlı şehirlerinin hayat damarları merkez-çarşı olarak kabul edilirse, Osmanlı çarşılarının kalbinin attığı mekânlar da bedestenler olarak kabul edilmelidir.

Türkçeye *bedesten* olarak yerleşen kelimenin aslının *bezzâzistan* veya *bezistan* olduğu ileri sürülmüştür. Ahmed Vefik Paşa *bedesteni* “bez satılan bezzâz mahalli, akmişe-i nefise satılan çarşı” olarak izah etmektedir. *Bez*; “elbise, bez veya silâh, kılıç” anlamına gelirken, *bezzâz* Arapçada “bez satan” anlamında kullanılmaktadır.³⁰

Osmanlı döneminde bir ekonomik yapı türü olarak ortaya çıkan bedesten, 15 ve 16. yüzyıllarda çok sayıda inşa edilirken, 17. yüzyılda ise sayıları azalmıştır. Yapı olarak bedestenler ulucamilere benzemekte ve eşit birimli kubbeli yapılar olarak tanınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen ilk bedesten örneği 14. yüzyılın sonunda Yıldırım Bayezid tarafından Bursa’da yapılmıştır.³¹

Osmanlı şehirlerinde üretilen her nevi mal ve hizmet, *Uzunçarşı* diye isimlendirilen işlek bir cadde üzerinde yer alırdı. Bu caddeye çıkan sokaklarda, ticari iş kollarında mal ve hizmet üreten esnaf veya onların örgütleri bulunurdu. Pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi, payitaht İstanbul’da da bu türden cadde ve sokaklar mevcuttu. Nitekim Kapalıçarşı’nın Kuzeybatı kapısında yer alan cadde ‘Uzunçarşı Caddesi’, bu caddeye bağlı sağlı sollu sokaklar da “Çakmakçılar, Havancı, Nargileci ve Tığcılar” gibi isimlerle anılmaktaydı.³²

Şehirdeki bu önemleri itibarı ile bedestenler hem çarşıların hem de endüstri mahallelerinin bir nevi ticaret merkezi durumunda idi. Çarşılar bedestenlerin çevresinde biçimleniyor, yakınlarına tüccar hanları inşa ediliyor ya da önceleri yapılanlar zamanla şehrin sınırları içinde kalıyor ve iki taraflarında da dükkânlar olan sokaklar şekilleniyordu.³³

³⁰ Semavi Eyice, “Bedesten”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/302-303.

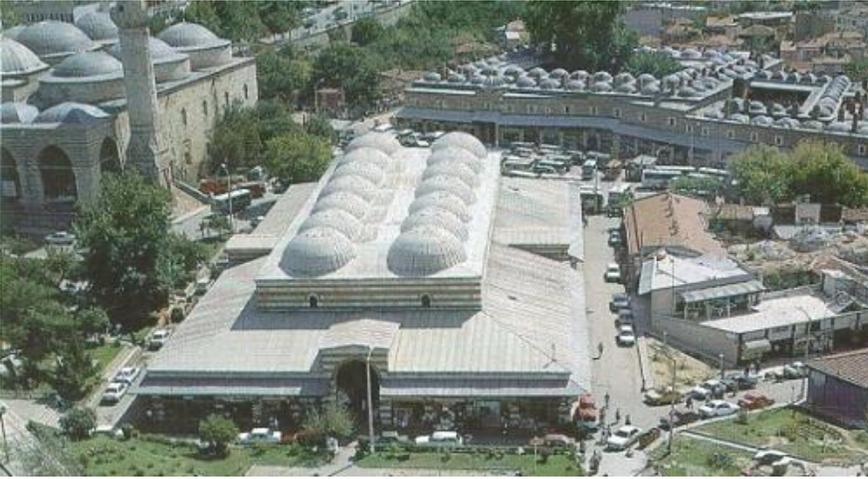
³¹ Eyice, “Bedesten”, 5/305.

³² Kılınç, *Osmanlı’dan Torunlarına*, 47.

³³ Eyice, “Bedesten”, 5/303.

İlk dönemlerde kumaşçılar için yapılan bu binalar, Osmanlı çarşılarında bir nevi *Borsa* olarak hizmet görürken diğer yönüyle de kıymetli eşya, para veya mücevherlerin bir süreliğine saklandığı *kiralık kasa* olarak kullanılıyordu.³⁴ Yine bu binalarda tüccarın kıymetli eşyaları dışında esnafın defterleri, evrakları, kasaları, esnaf ve zanaatkâr loncalarının belgeleri de korunuyordu. Barındırdıkları kıymetli eşya, mal, para veya eşyalardan ötürü bedestenler sağlam bir şekilde inşa edilmişlerdir. Bu durum, bedestenlerin kâgir ve dayanıklı yapılar olması, dükkânların bir kısmının ahşap olması ve en ufak bir yangında kül olma ihtimaline karşın daha emniyetli olmasıyla izah edilebilir.³⁵

Aynı zamanda bedestenler, şehrin ekonomik hayatını yönlendiren yarı resmî müesseseler olarak kabul edilebilir. Bu ciddiyetleri sonucunda olsa gerek, bedestenlerin etrafında şekillenen dükkânlar da belli bir sıradeninde yerlerini alıyordu. Pazarladıkları ürünlerin değerinin yüksekliği dükkân yerinin bedestene yakınlığı şeklinde tezahür ediyordu. Bedestenler içinde yer aldıkları şehrin ticari hayatında daima özel görevler üstlenmişlerdir.³⁶



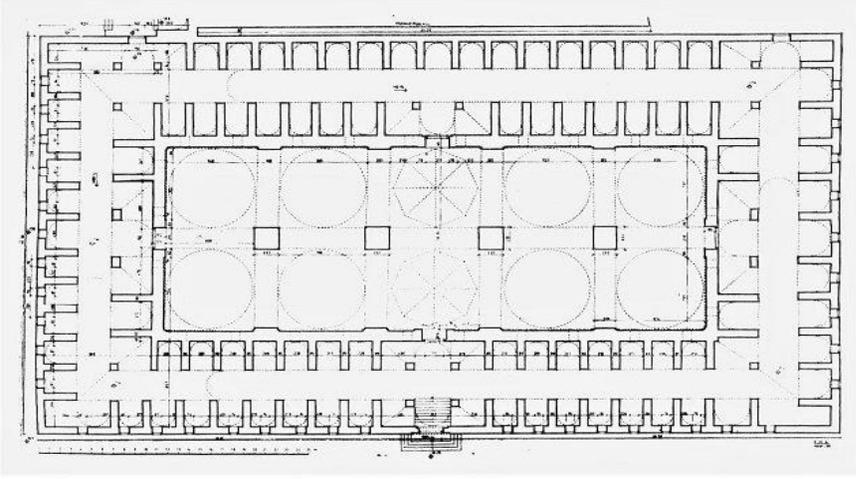
Fotoğraf 1: Edirne Bedesteni³⁷

³⁴ Özgen, "Osmanlı Çarşıları", 78/56.

³⁵ Eyice, "Bedesten", 5/303; Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Tuba Akar, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (İstanbul 2009), 7/13: 267-292.

³⁶ Özgen, "Osmanlı Çarşıları", 78/56-58.

³⁷ Eski Cami'ye gelir temini için Çelebi Sultan Mehmet döneminde 1417-1418 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Mimarı Hacı Alaeddin olan bedesten, 14 kubbeli bir yapıdır ve dört cephesinde toplam 54 dükkân yer alır. Dört kapısı bulunan bedestenin her kubbesinde bir adet pencere yer alır ve yapının iç mekânları bu pencerelerle aydınlatılır. Bedesten ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Edirne Valiliği, *81 İde Kültür ve Şehir* (Edirne: Edirne Valiliği Yayını, 2013).



Fotoğraf 2: Edirne Bedesteni Plânı



Fotoğraf 3: Edirne Bedesteni İç Görünüm

Hanlar; Osmanlı şehirlerinde yer alan ticaret merkezlerindeki bir diğer yapı türü hanlardır. Bedestenin çevresinde yer alan ve sadece otel özelliği taşımayan bu yapılar, ticaret de yapılan konaklama merkezi durumundaydılar. Osmanlı dönemindeki şehirlerde ilk örneği Bursa Emir Han ile ortaya çıkmış ve bu hanlardan daha sonra çok sayıda inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde inşa edilen şehir içi hanların fikir babasının Anadolu Selçuklu döneminde yapılan kervansaraylar olduğu düşünülebilir. Zaman zaman bu iki kavram birbirinin yerine kullanılsa da kervansaraylar, kervan yolları üze-

rindeki konaklama gayeli ticaretin güvenliğini sağlamayı amaç edinmiş yapılar olarak inşa edildikleri düşünülmektedir.³⁸

Hanlar, işlevsel olarak daha çok küçük kervanların uğradığı, yolcuların otel gibi kullandığı, depolama veya atölye amaçlı perakende ticaretin icra edildiği mekânlardır. Hanların üst katlarındaki odalarda tüccarlar, gezginler veya resmi görevliler konaklayabilmekte ve hatta sadece bu özel sayılabilecek misafirlerin ağırlandığı hanlar da inşa edilebilmekteydi. 19. yüzyılın sonlarında yıkıldığı bilinen İstanbul'daki Elçi Hanı, elçilere tahsis edilmiş misafirhane niteliğinde bir han olarak biliniyor ve bu isimle anılıyordu.³⁹ Bu örnekte de görüldüğü gibi bazı hanlar icra ettikleri işlevlere göre veya içlerinde depolanan ya da pazarlanan ürünlere göre Koza Han veya Pamuk Hanı gibi isimlerle de anılıyordu.

Osmanlı döneminde şehir içinde yer alan hanlar, genellikle iki katlı, ortalarında geniş bir avlu, bu avluyu çevreleyen revaklar ve revakların arkalarına yerleştirilmiş odalardan oluşan kâgir yapılardır. Ender de olsa hanlar arazi yapısına göre üç kat veya bir bodrum kat olabilir. Bodrum katlar ağırlıklı olarak ahır amaçlı kullanılmışlardır. Bazen hanların ikinci bir avluya sahip oldukları da gözlemlenmiştir. Bursa Koza Han'da olduğu gibi ahır kısmı genellikle ikinci avluda bulunurdu. Hanlarda ayrıca, mescit, şadırvan, hela veya hamam da bulunabilmekteydi.⁴⁰

İstanbul ve çeşitli Anadolu kentlerinde yer alan hanlardan bazılarının ait fotoğraflar aşağıda verilmiştir.



Fotoğraf 4: Trabzon Sulu Han

³⁸ Akar, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar" 7/13: 270.

³⁹ Eyice, "Elçi Hanı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (İstanbul 1970), 24/93-130.

⁴⁰ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi* (İstanbul: Yem Yayınları, 2007), 395.



Fotoğraf 5: Tokat Develik Han



Fotoğraf 6: İstanbul Laleli Taşhan



Fotoğraf 7: Ankara Çukur Han

2- Kapan Hanları

Kapan; Osmanlı şehirlerinde yiyecek maddelerinin satıldığı, fiyatlandırma ve pazarlama işlemlerinin yapıldığı haldir. Bilhassa büyük kentlerde zahire türünden ihtiyaç maddelerinin alınıp satıldığı bir nevi toptancı halidir. Ticari ürünlerin toptan satılmasına veya dağıtılmasına hizmet eden kapalı alışveriş mekânlarıdır.⁴¹

“Terazi” ya da “kantar” anlamına gelen Arapçadaki *kabban* sözcüğüne sözlükte “en çok postanelerde, tren garlarında ağır eşyayı tartmaya yarar büyük terazi, baskül, kapan” şeklinde anlam verilmektedir.⁴² Kelimenin Latince *campanadan* Farsçaya, buradan *kabbân* şeklinde Arapçaya geçtiği, Türkçeye de *kapan* olarak girdiği düşünülmektedir. Mısır’da kantar kullananlara *kabbânî*, alım-satım sözleşmelerine bakan kuruma da *Dîvânü’l-kabbânî* denilmekteydi.⁴³

Tipik bir ortaçağ pazarlama düzeni olan kapanlar, 12. yüzyılda Anadolu’nun önemli kentlerinde, özellikle de deniz ulaşımına açık iskelelerde kuruluyordu. Bir kapanda han, mağaza, depo, bodrum, çardak ve iskele gibi birimler mevcuttu. İlgili kapana getirilen ve birinci sırada gereksinim maddesi sayılan şeker, kahve, yağ, kumaş, pamuk, yün, tahıl, tütün gibi maddeler önce kapan naibince tarttırılır ve narhlendirilirdi. Bu işlemi ruhsatiye, imaliye, ihtisab resmi ve ardiye vergilerinin tahsili izliyordu. Ardından eldeki ürün toptan veya perakende satılıyordu. Satışlarda karaborsacılığı ve yüksek fiyatlandırmayı önlemek için kapan naibinin başkanlığında, esnaf kethüdası, yiğitbaşlılar, kapan kâtibi ve ihtiyarlardan oluşan bir komisyon görev yapardı.⁴⁴

Osmanlı Devletinin kuruluş sürecinde inşa edilen cami, medrese ve imaret gibi vakıf kurumlarının masraflarının karşılanması amacıyla bu kurumların yakınlarına kapanlar da yaptırılmıştır. Bursa’da Orhan Bey döneminde tartı işleri için Ulucami’nin batısında Kapan Hanı ile Emir Hanı adlı yapıların varlığı bilinmektedir. Fetihden sonra İstanbul’da büyük sayılabilecek kapanlar yaptırılmıştı. Bunlardan Fâtih Sultan Mehmed zamanında inşa ettirilen Unkapanı, bugün şehirde bir semtin adı olarak yaşamaktadır. Osmanlı döneminin önemli gelir kaynaklarından olan kapanlardaki işlemler zamanla iltizama verilmeye başlanmıştı. Böylece 19. Yüzyılın hemen başlarında kapanlardan elde edilen gelirlerin bir kısmı devletin, bir kısmı da şehreminliğin kasasına girmişti. Günümüzde belediyelerin aldığı tartı ver-

⁴¹ Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar*, 114.

⁴² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 1996), 475.

⁴³ Salih Aynural, “Kapan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/338-339.

⁴⁴ Aynural, “Kapan”, 24/338.

gisi/kantar resmi, eskiden var olan kapan vergisinin devamı olarak kabul edilebilir.⁴⁵



Fotoğraf 8: Bursa Tuz Pazarı Hanı (Kapan Han)

3- Meydan

Osmanlı şehirlerinin çeşitli unsurlarıyla değerlendirildiği bir çalışmada üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biri de kentin meydanlarıdır. Şehirler kurulurken aslında bir meydan planlaması olmadığı görülmektedir. Açıklık alan olarak meydanlar, caminin/mescidin, çeşmenin veya pazar yerinin etrafında kendiliğinden oluşmuştur.⁴⁶ Osmanlı şehirlerinde yeşilin sembolü olan ağaçların evlerin çevresinde toplandığı, cami avluları ve çeşme meydanlarında yoğunlaştığı görülürken, şehrin sokaklarında yeterince ağaç bulunmaması dikkat çekicidir.⁴⁷

Osmanlı şehirlerinde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, batılı anlamda meydanlara rastlanmaz. Osmanlı öncesi dönemde şehrin dokusunun uzantısı olarak İstanbul'da Sultan Ahmet Meydanı/At Meydanı gibi Açık hava alanları açık pazaryerleri olarak kullanılıyordu. Aksine batı şehirlerinde meydanlar, 12. yüzyıldan itibaren idari ve askeri işlevi olan mekânlar olarak dikkat çekiyordu. Osmanlı kentlerinde şehrin açık alanları olarak geniş külliye avluları kullanılıyordu. Hemen her kent en az bir külliye sahipti ve bu külliyelerin avluları buluşma yeri, sorunların tartışıldığı mekânlar ve vakit geçirilen alanlar olarak sosyalleşme mekânı olarak değerlendiriliyor-

⁴⁵ Aynural, "Kapan", 24/338; Aynural, "18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* (İstanbul 1980), 80/207-214.

⁴⁶ Mete Tapan, "Cumhuriyet Döneminde Doğa ve Kültür Varlıklarını Koruyamamanın Korunması", 75 *Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (İstanbul 1998), 199-207.

⁴⁷ Doğan Kuban, *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995), 192.

du. Külliye'nin olmadığı yerleşim yerlerinde mescitlerin önünde yer alan küçük alanlar veya mescitlerin avluları da aynı işlevi görüyordu.⁴⁸

4- Külliye

Farklı işlevlere sahip birkaç yapının aynı bölgede yer alması ile oluşan binalar topluluğu *külliye* olarak değerlendirilmektedir. Zamanla bu yapı toplulukları hey'et, imaret, imâret sitesi, kompleks, manzume ve site gibi isimlerle anılır olmuştur. Genellikle bir cami etrafında gelişen külliyeler, bazen medreseler, ticarî bir yapı veya türbe çevresinde de şekillenebilmekteydi.⁴⁹

Osmanlı kentlerinin kuruluş ve gelişim sürecinde külliye/imaretlerin çok önemli yeri olduğu aşikardır. Bu türden kurumları bir caminin çevresinde kurulan medrese ve kütüphane gibi eğitim kurumları, hastane, hamam ve aşevi gibi çeşitli hayır kurumları olarak sıralayabiliriz. Bu kurumların finansmanını sağlamak amacıyla inşa edilen boyahane, çarşı, değirmen, fırın, han ve salhane gibi kuruluşlar bir şehrin ana çekirdeğini oluşturur. Bütün bu müesseseler cami, çarşı ve medrese kavramlarıyla üç temel şehir unsuruna indirgenebilir.⁵⁰

Şehirde yaşayan herhangi bir Osmanlı vatandaşı, pek çok beklentisine bu şehirlerde yer alan bütünleşik mekanlar içerisinde karşılık bulup yaşayabilirdi.⁵¹ Şehirde oluşan canlı ticaret ortamı, doğal olarak çeşitli bölgelerden şehre tüccarın gelmesine, kültürel kaynaşmanın yaşanmasına ve farklı ürünlerin şehir halkının beğenisine sunulmasına neden olmuştur.⁵²

5- Mahalle

Osmanlı şehir yapısı içinde mahalleler, sosyal ve fizikî bir birim olarak varlık göstermişlerdir. Şehirlerin fiziki yapısını belirleyen en önemli etkenlerden birini mahalle oluşturur. Buna göre *mahalle* kavramı; birbiriyle tanışık, birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma ve anlayış ilkelere çerçevesinde birlikte yaşayan kişilerin oluşturduğu yaşam alanı olarak tanımlanabilir.⁵³ Osmanlı döneminde şehir denince akla aynı ibadethanede ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri yer gelirdi. Aynı şekilde mahalle veya köy, vergilerin belirlenmesinde, toplanmasında ve

⁴⁸ Kent Sosyolojisi, "Selçuklu ve Osmanlı Kentleri". <http://sosyolojisi.com/selcuklu-ve-osmanli-kentleri/1546.html> (Erişim 08 Ekim 2019).

⁴⁹ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/542-544.

⁵⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 151-152.

⁵¹ Bahaeddin Yediylidiz, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/28.

⁵² Üstündağ, "Osmanlı'da Şehir", 156.

⁵³ Adem Kara, "Osmanlı Devletinde Kent Kavramı", *Doğu Batı* (Ankara 2013), 67/198.

güvenliğin temininde veya imarla ilgili birtakım yükümlülüklerin yerine getirilmesiyle görevli birimdi.⁵⁴

Ağırlıklı olarak 20-40 hâne, bazen bu sayıdan az veya fazla hâne barındıran mahalleler bir cami/mescid, havra, imaret, kilise veya zâviye gibi dini ve sosyal ihtiyaç tesisinin etrafında yer alıyor ve büyük oranda o tesisin adını taşıyordu. Bununla birlikte bazı mahalleler kuruldukları bölgenin coğrafi özellikleri ile de isimlendiriliyordu. Bazıları ise mahalleyi kuran halkın dinî veya idarî bir liderinin yahut konargöçer bir grubun adını taşıyabiliyordu. Ayrıca çeşitli nedenlerle başka bir şehirden veya bölgeden göç eden toplulukların eski bölgelerinin adını da alabiliyordu.⁵⁵

Mahallenin merkezi yeri olarak cami veya mescit ön planda görülmektedir. Bugün de memleketimizin bazı köylerindeki gibi akşam ve yatsı namazları mahallenin erkeklerinin çoğunun katılımıyla kılınır ve sosyal bir etkileşim gerçekleşirdi. Caminin bu önemli işlevi sayesinde ki imam, mahallenin temsilcisi olarak kabul ediliyordu.

Bu dönem evleri genellikle tek katlıdır. Taş evlerin inşasında taşların taşınması, işlenmesi ve oldukça masraflı bir iş olması nedeniyle taş ev sayısı oldukça azdı. Zemin seviyesi ve diğer katların kullanımı ailenin ekonomik düzeyine göre farklılık gösterebiliyordu. Düşük gelirli ailelerin evlerinde zemin kat yeterli olurken yüksek gelirli aileler zemine ilaveten iki veya üç katlı evlerde oturuyorlardı. Gösterişli evlerin şehrin coğrafi yapısına uygun olarak hâkim tepelere inşa edilirken, ibadethane gibi şehrin odak noktasını oluşturan yapılar şehir merkezlerinde yer alıyordu. Sokaklar genel olarak dardı ve aralarda çıkmaz sokaklara da rastlanırdı. Söz konusu müstakil evlerin bahçeleri ve evlerin etrafındaki yollar çocukların oyun sayesinde sosyalleştiği ve enerjilerini harcadığı önemli alanlardı.⁵⁶

Mahalleler, azınlıkları ve dinî cemaatleri ayrı tutacak olursak sosyal açıdan eşitlikçi bir iskân özelliği ortaya koyar. Osmanlı'da zimmiler ve özellikle Yahudiler şehirlerde kendilerine ayrılan bölgelerde ikamet etmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum belki de güvenlik açısından böyle bir tercihe neden olmuş olabilir. Ülkede güvenliğin tesisi Osmanlı merkez teşkilatının önemle ve özenle üzerinde titrediği konuların başında gelmektedir. Mahalle halkının güvenliğini sağlamak gayesiyle insanların birbirlerine kefil olmaları suretiyle bu husus halledilmiş görünüyordu. Öyle ki bir suçun failleri ele geçirilemediğinde ceza tüm mahalleliye kesiliyor, böylece otokontrol sağlanmış oluyordu.⁵⁷

⁵⁴ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi* (İstanbul 2005), 5/93-107.

⁵⁵ Şahin, "Şehir", 38/446-449.

⁵⁶ Osmanlı şehirlerinde yer alan ev yapılarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ali Şakir Ergin vd., *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı* (Yozgat: Yimpaş Holding/Türk Ocağı Yozgat Şubesi, 2000).

⁵⁷ Hazırbulan, "Osmanlı Şehir Kavramı", 43/26-27.

Osmanlı şehirlerinde dikkat çeken ve kaynaklarda çok yer bulamayan konulardan biri de *şehreküstü* mahallelerinin varlığıdır. Bu uygulama şehir merkezinin alanının yeterli olmadığı durumlarda şehre gelip yerleşme imkânı bulamayanların şehrin doğal dokusu içerisinde yer alan ve ayırıcı unsurlar olarak kabul edilen kayalık, tepelik veya bir dere dışında ayrı bir yerleşim yeri oluşturma işi olarak kabul edilebilir. Şehrin merkezinden uzakta kurulan bir yerleşim alanı olduğu için burada yaşayanlar adeta şehre küsmüş kabul edildiğinden bu yerleşim yeri bu isimle anılır olmuştur.⁵⁸

Osmanlı mahallelerinde uygulanan otokontrol sistemi sayesinde mahallede yer alacak her türlü spekülasyon ve ahlak dışı sayılabilecek davranmış büyük oranda engellenebilmiştir. Hane ve sokak kültürünü şekillendiren evrensel değerler mahallenin sosyal ve ahlaki yapısında da oldukça işlevseldi. Osmanlı döneminde bir mahallede bir kadın fuhuş yapsa ve bu tespit edilse mahalle halkının talebi ile o kadın başka bir mahalleye sürgün edilebiliyor ve malları da müsadere edilebiliyordu. Mahallede bu türden bir hadise meydana gelir ve müdahale edilmezse öncelikle imam ve müezzin, ardından da mahalle halkı bundan sorumlu tutuluyordu.⁵⁹

Osmanlılarda bazı toplumsal veya etnik grupların toplumun bütününden ayrı bir beldede yaşamak zorunda bırakılması durumu Osmanlı öncesi İslâm şehirlerindeki kadar katı olmadığı bilinmektedir. Klasik Osmanlı döneminde dinî veya etnik grupların şehirlerde birbirine yakın mekanlarda yaşadıkları bilinmektedir. Osmanlı'nın uyguladığı hoşgörü politikasının bunda etkili olduğu söylenebilir.⁶⁰ Diğer yandan şehrin ekonomik ve sanatsal faaliyetlerinin icra edildiği bölgelerde var olan mesleki gruplaşmaların mahallelerde görülmediği arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır.⁶¹

6- Sur-Kale

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren şehirlerde sur önemli görülmemiştir. Erken Osmanlı döneminde sur dışında yeni yerleşim merkezlerinin kurulduğunu biliyoruz. Osmanlıdan önceki dönemlerden kalan surlar şehrin savunulması amacıyla öte, kentlerdeki giriş çıkışların kontrolünü sağlamaya yöneliktir. Etrafındaki ülkelere nispeten Osmanlı'nın güç bakımından zirvede olması, onu tehdit edecek askeri bir güç olmadığından surların bakımına da gerek duyulmamıştır. Ancak 17. yüzyıldaki Celali isyanları,

⁵⁸ Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?", *Osmanlı*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 5/533.

⁵⁹ Hazırbulan, "Osmanlı Şehir Kavramı", 43/26-27.

⁶⁰ Abdurrahman Okuyan, "Tarihi Belgeler Işığında Diğer İnanç Topluluklarıyla Birlikte Yaşamaya Dair Bazı Tarihsel Kanıtlar", *Dinbimleri Akademik Araştırma Dergisi* (Samsun 2008), 8/3: 159-171.

⁶¹ Ali Murat Yel & Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Mahalle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/323-326.

surların önemlerinin yeniden hatırlanmasına ve onarımlarına bakılmasına neden olmuştur denebilir.⁶²

7- Ulaşım/Yol Ağı

Osmanlı Devletindeki yol ağlarının şehirlerin kurulmasında ve geliştirilmesinde önemli katkısı vardır. İstanbul'un fethinin ardından başkent olarak yol ağları İstanbul merkezli şekillenmiştir. İstanbul'dan hem Anadolu'ya hem de Balkanlar'a doğru yönelen bir yol ağından söz etmek mümkündür. Özellikle ana yolların üzerinde bulunan yerleşim merkezleri hem sosyal hem de ekonomik açılarından diğer kentlere veya yerleşim birimlerine göre gelişmeye daha uygun bir konumdaydılar. Özellikle sahil bölgelerinde yer alan yerleşim merkezleri, 17. yüzyıldan itibaren diğer bölgelere göre daha fazla gelişme göstermiştir. Bu süreçte Bağdat, Filistin, Halep, Kudüs, Musul ve Şam'daki yerleşim yerleri, Kahire gibi merkezler Osmanlı öncesi durumlarından çok daha fazla gelişme gösterdiler. Devleti temsilen merkezi idareden uzak bu bölgelerde görev yapan devlet ricali pek çok vakıf kurumu, cami ve imaret türü eser inşa ettirip bu yerleşim birimlerinin gelişmesine katkı sunmuşlardır.⁶³

Sonuç

Osmanlı şehirleri, kültür ve özelliklerinin yanı sıra en önemli fizikî yapılarını de kendinden önceki İslam şehirlerinden alıp geliştirmiştir.

Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı kentlerinde halk genellikle ahşap yapılarda ikamet ediyordu. Ancak bazı vakıf binaları, külliyeler ve kapalıçarşılar gibi halka hizmet veren resmi kamu binaları çoğunlukla kalıcı olmaları düşüncesiyle taş yapılardan teşekkül ediyordu.

Kendine has özellikleri ve kültürü ile Osmanlı şehirleri, her alanda olmasa da temel özellikleri açısından İslam medeniyetinin mirasını taşıyan, yürüten ve birçok noktada yeniden üreten bir sentez olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı şehirleri, Avrupa ve Asya şehir modellerinin kendine has özellikleriyle özgün bir karışımı olduğu söylenebilir. Türk, İslam ve Bizans mirasından etkilenen, ancak hiçbirine tam olarak benzemeyen bir zihniyet şehirlerde ve şehirleşmede kendini göstermiştir.

Osmanlı şehrinin temellerini etkilemede üç büyük medeniyetten katkısı göz ardı edilemez. Osmanlıların *şehir* konusundaki iki kökeni Selçuklu ve Bizans şehir kültürüdür. Osmanlıların Bağdat, Halep, Kahire ve Şam'ı almaları Arap-İslam şehirciliğiyle tanışmalarını sağlamıştır. Bu şehirler, Osmanlı şehir hayatı için üçüncü büyük etkeni oluşturur.

Osmanlı şehrinin bir diğer kendine özgü özelliği ise 'kendiliğinden', bir doğallık içinde gelişmesidir. Bu noktada Osmanlı şehrinin ulu cami, kale ve

⁶² Kent Sosyolojisi, "Selçuklu ve Osmanlı Kentleri". <http://sosyoloji.com/selcuklu-ve-osmanli-kentleri/1546.html> (Erişim 07 Ekim 2019).

⁶³ Şahin, "Şehir", 448.

çarşı etrafında kümелendiği görülür. Osmanlı şehrinde ticari ve ekonomik hayat da canlıdır ve şehirselleşimin göstergesi olarak ulaşımın kolaylığı açısından bakıldığında Osmanlı şehirlerinin hareketli bir tablo sergilediği görülür.

Şehirlerin fiziksel yapılanması dağınık ve karmaşık görünse de aslında kendi içinde tutarlı ve Osmanlı toplumunun ihtiyaç ve beklentilerine uygundur. Osmanlı şehri, döneme, coğrafyaya ve kültürel unsurlara öncelik veren bir bakış açısıyla ele alındığında hem genel kıstasları sağlayan hem de özgün bir yapı meydana getirebilen bir sentez olarak görülebilir.

Osmanlı şehir yapısı Selçuklu şehir yapısının bir devamı niteliğindedir. Klasik Selçuklu şehirlerine örnek olarak Konya, Kayseri ve Sivas'ı gösterebiliriz.

Osmanlı şehirleri İslam şehirleridirler. Çeşitli maddi ve kültürel sebepler ile diğer İslam şehirlerinden farklılaşan, ancak İslami temelde onlar ile bütünleşen özelliklere sahiptirler.

Osmanlı kentlerinin oluşumunda birinci sırayı vakıflar almaktadır. Onların vasıtasıyla külliye ve imaretler gibi fiziki unsurlar devreye girmiş, Osmanlı kent çekirdeği inkişafa geçmiştir. Camiler şehrin sembolü ve gelişimin fiziksel ana unsurudur. Çarşılar önem verilmesi gereken bir diğer hususiyettir. Mahalleler, sokaklar bu ana temayı merkeze alarak şehrin bir parçası olurlar. Şehre küstü gibi kavramlar Osmanlı mahalle yapılaşmasının getirdiği yeniliklerdir. Çıkmaz sokakların mevcudiyeti Osmanlı şehirciliğinin İslam şehirlerinin genel hususiyetlerini takip ettiğinin de göstergelerinden biridir. Osmanlı kent oluşumunda topoğrafya, eski yerleşimler, ulaşım ağı, ticaret gibi unsurları ihmal etmeden, hesaba katarak kullanması net olarak görülen bir durumdur.

Kaynakça

- Akar, Tuba. "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 7/13: 267-292. İstanbul 2009.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 2*. İstanbul 1995.
- Armağan, Mustafa. "Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım". *Osmanlı* 5/536-544. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Aynural, Salih. "18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 80/207-214. İstanbul 1980.
- Aynural, Salih. "Kapan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 24/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bayartan, Mehmet. "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*. 5/93-107. İstanbul 2005.

- Baykara, Tuncer. "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet Midir?". *Osmanlı*. 5/528-535. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları Araştırmasının Veri Toplama Teknikleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1971.
- Çetin, Ensar. "Türkiye'de Gündelik Hayatın Tanziminde Din ve Sekülerizm", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*. 3/2: 265-285. 2014.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Küllüye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 26/542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1996.
- Doğru, Halime. *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1995.
- Edirne Valiliği. *81 İlde Kültür ve Şehir*. Edirne: Edirne Valiliği Yayını, 2013.
- Ergin, Ali Şakir vd. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. Yozgat: Yimpaş Holding/Türk Ocağı Yozgat Şubesi, 2000.
- Eyice, Semavi. "Elçi Hanı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 24/93-130. İstanbul 1970.
- Eyice, Semavi. "Bedesten". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 5/302-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kent ve Kentliler*. çev. Neyyir Berktaş. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Günay, Hacı Mehmet. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Hazırbulan, Tahsin. "Osmanlı Şehir Kavramı". *Genç Doku*. 43/26-27. Aralık 2012.
- İnalçık, Halil. "İstanbul", *The Encyclopedia of Islam*. 4 cilt. 224-248. Leiden 1978.
- Kara, Adem. "Osmanlı Devletinde Kent Kavramı". *Doğu Batı*. 67/185-211. Ankara 2013.
- Kent Sosyolojisi*. "Selçuklu ve Osmanlı Kentleri". Erişim 05, 07-08 Ekim 2019. <http://sosyolojisi.com/selcuklu-ve-osmanli-kentleri/1546.html>
- Kılınç, Tekin. *Osmanlı'dan Torunlarına Yol Rehberi*. İstanbul: Akis Kitap, 2013.
- Kuban, Doğan *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları, 2007.

- M. Cerasi, Maurice. *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi* çev. Aslı Ataöv. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Müderrişoğlu, Fatih. "Osmanlı Şehirciliği Üzerine Bazı Gözlemler", *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları* 387-396, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2001.
- Okuyan, Abdurrahman. "Tarihi Belgeler Işığında Diğer İnanç Topluluklarıyla Birlikte Yaşamaya Dair Bazı Tarihsel Kanıtlar". *Dinbimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 8/3: 159-171. Samsun 2008.
- Önkal, Ahmet & Bozkurt, Nebi. "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özgen, Mutlu. "Osmanlı Çarşıları". *Popüler Tarih Dergisi*. 78/54-61. İstanbul 2007.
- Özgen, Mutlu. "Hayatın Aktığı Yer: Osmanlı Çarşıları". *Santigrat Dergisi*. 6/20-23. İstanbul: Airfel Isıtma ve Soğutma Sis. San. Tic. Aş. Yayını, Ocak, Şubat, Mart 2009.
- Şahin, İlhan. "Şehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 38/446-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şahinalp, Sait & Günal, Veysi. "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi". *Milli Folklor*. 93/149-168. İstanbul 2012.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Tapan, Mete. "Cumhuriyet Döneminde Doğa ve Kültür Varlıklarını Koruyamamanın Korunması". *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. 199-207. İstanbul 1998.
- Üstündağ, Nagehan. "Osmanlı'da Şehir ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayanlar Vidin ve Rusçuk Örneği (18.Yüzyıl)". *Türkiyat Araştırmaları* 2/149-167. Ankara: 2005.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "İslam'da Vakıf". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 14 cilt. 14/19-72. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrat Sistemi". *Osmanlı*. 5/17-33. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 42/479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yel, Ali Murat & Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Mahalle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44 cilt. 27/323-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.